

Μνήμων

Τόμ. 10 (1985)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ

Δ. ΑΝΩΓΕΙΑΤΗΣ: Δημογραφικές πληροφορίες για την Ελλάδα από περιηγητές (1800-1821) ● Μ. ΚΟΥΒΑ - ΚΑΡΑΛΕΚΑ: Κατάλογος 'Ιστορικού Αρχείου Ζακύνθου ● Δ. ΛΟΥΛΕΣ: 'Η δολοφονία του Ι. Καποδίστρια και ή Ρωσία ● Κ. ΝΤΟΚΟΣ: 'Η μετοικασία των Αθηναίων στην Πελοπόννησο και ή πρώτη φάση του Επαναστασιακού τους (1688 - 1691) ● Κ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ: Συμβολή στην ιστορία της ελληνικής άμφοπλοίας (1849 - 1857) ● ΛΟΥΚΙΑ ΔΡΟΥΛΙΑ: 'Η εθμική παράδοση στην ονοματοθεσία και ό Διαφωτισμός. Ένα παράδειγμα από την Αχαΐα ● ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΚΟΥΛΟΥΡΗ: 'Εμμονογλ. Τρογάνης. Ένας μέσος άισαυός του ΙΗ' αιώνα ● ΣΟΦΙΑ ΜΑΤΣΑΙΟΥ: 'Η ήθημερία «Καυπάνω», «όργανο των ήθεδρων και των ντόπιων συμφορώντων», Μυτιλήνη 1923 - 24 ● Φ. ΗΛΙΟΥ: Άδκα εκδόσεις ής τυπογραφίας Γλακή με ήθημέλια του ήθηθ. Γραβενίγιο στή χρόνια 1673-1674 ● ΕΛΕΝΗ ΓΑΡΔΙΚΑ - ΚΑΤΣΙΔΑΚΗ: 'Ο ρόλος ής Δάσκαλης του Λονδίνου στήν πύση του Αύγουστίνου Καποδίστρια ● Κ. ΚΑΤΗΦΟΡΗΣ: Οι ήθημερικές συντροπές στή Λευκάδα σύμφωνα με το 'Αρχείο του Γ. Ζαμπέλη (1734-1743) ● Α. ΠΟΛΙΤΗΣ: Μεθιστορήματα, άγορά και παραγωγή του βιβλίου, Σκέψεις γύρω από μία πληροφορία των μέσων του 19ου αιώνα ● Φ. ΗΛΙΟΥ: 'Εκδόσεις των «Ανδραγαθειών Μιχαήλ Βασιλάου» και ένας βιβλιοκατάλογος του Βοστών ● Γ. ΚΥΠΡΟΜΗΛΙΔΗΣ: 'Ο Κερφός μελετητής του Βενήθια ● ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΜΠΑΛΑΤΑ: 'Αποστολές βιβλίων στή βιβλιοθήκη ής Χίου. Στοιχεία από την 'Αλληλογραφία 'Αδαμάντιου Κοραή και 'Αλέξανδρου Βασιλείου (1799-1817)

ΑΘΗΝΑ 1985

Η ΕΘΙΜΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΣΤΗΝ ΟΝΟΜΑΤΟΘΕΣΙΑ ΚΑΙ Ο ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ. ΕΝΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΧΑΪΑ

ΛΟΥΚΙΑ ΔΡΟΥΛΙΑ

doi: [10.12681/mnimon.330](https://doi.org/10.12681/mnimon.330)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΔΡΟΥΛΙΑ Λ. (1985). Η ΕΘΙΜΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΣΤΗΝ ΟΝΟΜΑΤΟΘΕΣΙΑ ΚΑΙ Ο ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ. ΕΝΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΧΑΪΑ. *Μνήμων*, 10, 187-201. <https://doi.org/10.12681/mnimon.330>

Η ΕΘΙΜΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΣΤΗΝ ΟΝΟΜΑΤΟΘΕΣΙΑ ΚΑΙ Ο ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ ΕΝΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΧΑΪΑ

Τὸ θέμα τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς ὀνοματοθεσίας, ἄρρηκτα δεμένο μὲ τὴν ἀνθρώπινη προσωπικότητα, ἐνδιαφέρει ἄμεσα τὸν ἐρευνητὴ τῆς ἱστορίας ποὺ μελετᾷ τὴν ἀνθρώπινη ἐνότητα μέσα στὴν κοινωνικὴ ὁμάδα στὴν ὁποία ἀνήκει. Τὸ προσωπικὸ ὄνομα ποὺ ἔχει συνδεθεῖ κατὰ παράδοση, στὰ χρόνια τοῦ χριστιανισμοῦ, μὲ τὸ μυστήριον τῆς βαπτίσεως,¹ ἔχει ἀπασχολήσει ὡς σήμερα τὴν ἑλληνικὴ ἐπιστῆμη, κυρίως ἀπὸ γλωσσικὴ καὶ λαογραφικὴ ἄποψη.² Ὁ σχηματισμὸς καὶ ἡ προέλευση τοῦ ὀνόματος, οἱ δοξασίες καὶ τὰ ἔθιμα ποὺ ἐπικράτησαν μέσα στὸν χρόνο, στὶς διάφορες ἑλληνικὲς περιοχές, κατὰ τὴν ὀνοματοθεσίαν, ἔχουν ἐξετασθεῖ μὲ βάση τὴν ποικίλη πληροφόρηση, ὅση ἔχει ὡς τώρα ἀποθησαυρισθεῖ. Ὅμως, ὅπως ἔχει κιόλας ἐπισημανθεῖ ἀπὸ τοὺς ἐιδικούς, ἡ ἔρευνα γύρω ἀπὸ τὸ ὄνομα ἀποσκοπεῖ στὴν μελέτη τοῦ συνολικοῦ ἱστορικοῦ βίου ἐνὸς λαοῦ· συνεπῶς δὲν ἀποτελεῖ ἀποκλειστικὰ ἀντικείμενον μελέτης ἐπιμέρους μόνον ἐπιστημονικῶν κλάδων τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ ἐντάσσεται σὲ γενικότερες θεωρήσεις τῆς.

Ἀποτέλεσμα ἀτομικῶν ἐπιλογῶν, ἀλλὰ καὶ ἔκφραση συλλογικῶν νοοτροπιῶν, ἡ ὀνοματοθεσία στάθηκε κάποτε καὶ ἔκφραστὴς ἰδεολογικῶν τάσεων καὶ ἀντιθέσεων ποὺ χάραζαν ἢ καὶ διαμόρφωσαν κάθε φορὰ τὸν χαρακτήρα τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας. Θυμίζω, λόγου χάρι, τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ χριστιανισμοῦ ὅταν ἡ Ἐκκλησία, στὴν προσπάθειά της νὰ ἐπιβάλει

* Ἀνακοίνωση στὸ «Βοηθ. Τοπικὸν Συνέδριον Ἀχαϊκῶν Σπουδῶν, Καλαβρυτὰ 25 - 27 Ἰουνίου 1983».

1. Ἡ «ὀνομαστήριος» ἡμέρα ἀρχικὰ δὲν συνέπιπτε πάντοτε μὲ τὴν βάπτισιν, πβ. Φαίδων Ι. Κουκουλές, «Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν καὶ τὴν βάπτισιν ἔθιμα τῶν Βυζαντινῶν», *ΕΕΒΣ* 14 (1938), στίς σ. 134 καὶ 139. Παντελεήμονος μητρ. Θεσσαλονίκης, «Ἡ ἱεροτελεστία τῆς ὀνοματοθεσίας», *Ἐκκλησία*, ἀρ. 15, Αὐγ. 1965, σ. 417 - 8.

2. Δικαῖος Β. Βαγιακάκος, «Σχεδιάσμα περὶ τῶν τοπωνυμικῶν καὶ ἀνθρωπωνυμικῶν σπουδῶν ἐν Ἑλλάδι 1833 - 1962», Ἀθήνα 1964, ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ περ. Ἀθηνᾶ, τόμος 66 (1962), σ. 300 - 424 καὶ τόμ. 67 (1963 - 1964), σ. 135 - 369 καὶ ἐιδικότερα σ. 145 - 369.

τή νέα θρησκεία και να ξεουδετερώσει την ειδωλολατρεία, θα επιδιώξει να παραμερίσει τα μυθολογικά και ιστορικά όνόματα, συσταινοντας να δίνονται κατά προτίμηση εκείνα των χριστιανών αγίων.³ Η ονοματοθεσία αρχαίων ονομάτων διακόπτεται τότε, σχεδόν ολότελα, με μόνες εξαιρέσεις τις περιπτώσεις όπου παρόμοια όνόματα είχαν περάσει στο χριστιανικό έορτολόγιο. Για τις περιπτώσεις μετονομασίας λογίων θα μιλήσουμε στη συνέχεια. Η συνήθεια των αρχαίων ονομάτων θα έμφανιστεί πάλι, πολλούς αιώνες αργότερα, μέσα από καινούριους αγώνες για ανανέωση, που άντλούν τα πρότυπά τους από την κλασική αρχαιότητα και τα διδάγματά της. Το φαινόμενο δέν είναι έλληνικό· είναι και έλληνικό στο μέτρο που οι Έλληνες μετέχουν σ' ένα ευρύτερο ευρωπαϊκό κίνημα.⁴

Σημαντική θέση στη μελέτη της ονοματοθεσίας κατέχει τὸ ζήτημα τῆς ἐπιλογῆς τοῦ ὀνόματος. Ὅπως μᾶς πληροφορεῖ μάλιστα ἡ λαογραφία, οἱ λαοί, στὰ πρωτόγονα στάδια τοῦ βίου τους, προσέδιναν στοῦ ὄνομα μαγική δύναμη πού, σύμφωνα με τὴν ὑπάρχουσα τότε πεποιθήση, ἐπιδρούσε στὴν μετέπειτα τύχη τοῦ ἀνθρώπου. Ἐτσι πίστευαν ὅτι ἡ σωστὴ ἐκλογὴ θά ἐφενε καὶ τὴν ποθοῦμενη εὐτυχία.⁵ Στὴν σημερινὴ ἀνακοίνωση δέν θά ἐπαναλάβουμε ὅλα ὅσα ξεχον διεξοδικὰ γραφεῖ γύρω ἀπὸ τὸ θέμα τῆς ἐκλογῆς τοῦ ὀνόματος. Θά ἐπισημάνουμε μόνο δύο στοιχεῖα πού μᾶς ἐνδιαφέρουν ἐδῶ πιὸ ἄμεσα : τὴν πίστη πού ἀναπτύχθηκε, παράλληλα με τὴν ἐξάπλωση τοῦ χριστιανισμοῦ, γιὰ τὴν προστασία πού δεχόταν τὸ ἄτομο ἀπὸ τὸν Ἅγιο τοῦ ὀποίου ἔφερε τὸ ὄνομα⁶ καί, ἀκόμα, τὴν συνήθεια πού ἐξελίχθηκε σὲ ἔθιμικὴ παράδοση, βαθιὰ ριζωμένη καὶ σήμερα, κι ὄχι μόνο στὸν τόπο μας, νὰ δικαιωνίζονται τὰ ὀνόματα τῶν προγόνων στοὺς ἀπογόνους, συνήθεια πού ἀπέρρευσε ἀπὸ τὴν μεταφυσικὴ θεώρηση ὅτι μ' αὐτὸν τὸν τρόπο δικαιωνίζεται ἡ ὑπαρξὴ τοῦ ἀτόμου πού ἔφυγε καὶ ἐξασφαλίζεται ἡ συνέχεια στὴν οἰκογένεια.⁷

3. «Μὴ τοίνυν μηδὲ ἡμεῖς τὰς τυχοῦσας προσηγορίας ἐπιτιθῶμεν τοῖς παισίν, μηδὲ τῶν πάππων, καὶ τῶν ἐπιπάππων, καὶ τῶν πρὸς γένος διαφερόντων τὰς ὀνομασίας αὐτοῖς χαρίζομεθα, ἀλλὰ τῶν ἁγίων ἀνδρῶν τῶν ἀρετῇ διαλαμπάντων, τῶν πολλὴν παρρησίαν πρὸς τὸν Θεὸν ἐσχηκότων» συνιστᾷ ὁ Ἱ. Χρυσόστομος στοὺς χριστιανοὺς, Migne, P.G. τ. 53, στ. 179, πβ. Φαίδων Ι. Κουκουλές, ὁ.π., σ. 135. Δ.Β. Οἰκονομίδης, «Ὄνομα καὶ ὀνοματοθεσία εἰς τὰς δοξασίας καὶ συνηθείας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ», *Λαογραφία* 1(1962), 475.

4. Κ. Θ. Δημαράς, «Ψυχολογικὸι παράγοντες τοῦ Εἰκοσιένου», Ἀθήνα 1957, σ. 7 - 13 (ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ περ. *Σπουδαὶ τῆς Α.Σ.Β.Σ.*) καὶ γενικότερα τοῦ ἴδιου, «Τὸ σχῆμα τοῦ Διαφωτισμοῦ», στὸν τόμο *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμός*, Ἀθήνα 1983, σ. 23 - 119, γιὰ τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα : σ. 58 - 60.

5. Στίλπ. Π. Κυριακίδης, *Ἑλληνικὴ Λαογραφία, Μέρος Α'*, *Μνημεῖα τοῦ Λόγου*, Ἀθήνα 1965, σ. 353 - 355, Δ. Β. Οἰκονομίδης, ὁ.π., σ. 447 - 653.

6. Φαίδων Ι. Κουκουλές, ὁ.π., σ. 135, σημ. 4.

7. Δ. Β. Οἰκονομίδης, ὁ.π., σ. 459 κέ.

Κοντά, όμως, στις εκφράσεις αυτές για άναζήτηση προστασίας (μαγική δύναμη—θρησκευτική πίστη—οικογένεια), τὰ δνόματα, με τὸν ἰσχυρὸ συμβολισμό με τὸν ὁποῖο ἦταν πάντοτε φορτισμένα, καλοῦνται συχνὰ νὰ καλύψουν κι ἄλλες ἀνθρώπινες ἀνάγκες, νὰ ὑπηρετήσουν ἄλλες σκοπιμότητες : τοὺς ἀνεκπλήρωτους πόθους, τοὺς ὀραματισμούς, τὶς ἰδεολογικὲς τοποθετήσεις, ἀκόμη καὶ τὰ συμφέροντα τῶν ονοματοθετῶν, τῶν γονέων, τῶν ἀναδόχων καὶ σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις μετονομασιῶν, τῶν ἰδίων τῶν ἀτόμων. Βλέπουμε, λοιπόν, ὅτι πέρα ἀπὸ τὴν σύνδεσή του με τὴν καθεαυτὴ ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ὄνομα ἔχει ἄμεση σχέση, ὅπως ἀναφέρθηκε κιόλας, με τὴν προσωπικότητά του ἔτσι ὅπως διαμορφώνεται σιγὰ σιγὰ στὸ πλαίσιο τῆς ἀγωγῆς καὶ τοῦ φυσικοῦ καὶ κοινωνικοῦ του περιβάλλοντος.

Πῶς ἀντιμετωπίστηκε ἀπὸ τὸ κοινωνικὸ σύνολο, κατὰ καιροῦς, ἡ σχέση αὐτὴ ἀνάμεσα στὸ ὄνομα, τὴν προσωπικότητα καὶ τὴν συμπεριφορὰ τοῦ ἀτόμου καὶ πόση σημασία τῆς ἀποδόθηκε, φωτίζουν ἄλλοτε ἄρνητικὰ παραδείγματα καὶ ἄλλοτε σκέψεις καὶ σχολιασμοὶ τῶν συγχρόνων. Σὲ ὀρισμένες, λόγου χάρι, πρωτόγονες κοινωνίες οἱ γυναῖκες δὲν ὀνοματίζονται κἄν καὶ σὲ ἄλλες, μεταγενέστερες, δὲν προσαγορεύονται παρὰ με τὴν ἰδιότητα ποὺ ἔχουν μέσα στὴν οἰκογένεια (νύφη), ἢ με τὸ ὄνομα τοῦ συζύγου τους (κυρὰ Βασίλαινα).⁸ Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, τὸ ξάφνιασμα ποὺ διατυπώνουν ὀρισμένοι λόγιοι, στὰ προεπαναστατικὰ χρόνια, στὴ σκέψη ὅτι ἓνας ἀπλὸς ἄνθρωπος, ἓνας ἀχθοφόρος, ἓνας ξυπόλητος, μπορεῖ νὰ φέρει τὸ ὄνομα ἐνὸς ἀρχαίου σοφοῦ,⁹ δίνει ἀνάγλυψη τῆ στάση καὶ τῆ νοοτροπία τῆς συγκεκριμένης κοινωνίας ἀπέναντι στὴ σχέση αὐτὴ. Φαινόμενο ποὺ μοιάζει πιὸ τονισμένο ὅταν πρόκειται γιὰ ὄνόματα με ἔντονη ἱστορικὴ φόρτιση, τὰ ὁποῖα ἐπέβαλλαν καὶ τὸν ἀνάλογο σεβασμὸ. Ὁ Σπηλιᾶδης αὐτὸ τὸ πνεῦμα ἐκφράζει οὐσιαστικὰ ἀπέναντι στὰ ἀρχαῖα ὄνόματα, ἔστω καὶ με τὴν ἀρνητικὰ διατυπωμένη θέση του.¹⁰ Ὁ Κοραῆς, στὰ 1815, θὰ τὸ πεί καθαρά :

8. Σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις τὴν ἀντρωνμία τῶν γυναικῶν ἀντικαθιστᾷ ἡ γυναικωνμία τῶν ἀνδρῶν, βλ. Ι. Θ. Κακριδῆς, «Γυναικωνμικά στὴ βόρεια Πελοπόννησο», στὸ *Μελέτες καὶ ἄρθρα. Τιμητικὴ προσφορὰ γιὰ τὰ ἑβδομήντα χρόνια τοῦ συγγραφέα*, Θεσσαλονικὴ 1971, σ. 273 - 275. Πβ. Δικαῖος Β. Βαγιακῆκος, «Ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα καὶ ἡ μεσαιωνικὴ καὶ ἡ νεοελληνικὴ ὀνοματολογία», *Ἀθηνᾶ* 63 (1959), 200 ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

9. Ν. Σπηλιᾶδης, *Ἀπομνημονεύματα*, τ. Α', Ἀθήνα 1851, σ. 395 - 396, σημ. 1· πβ. τὸ σχετικὸ παράθεμα καὶ στοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ, «Τὸ σχῆμα τοῦ Διαφωτισμοῦ», *δ.π.*, σ. 59 - 60. Βλ. καὶ ἐπόμενη σημείωση.

10. Πβ. τὴν κρίση τοῦ Σπηλιᾶδης, *αὐτόθι*, σχετικὰ με τὸν διάκονο καὶ δάσκαλο τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς ποὺ ἔφερε τὸ ὄνομα Ἀχιλλέας : «Ὁ δὲ φρούραρχος τῆς Ἀκροκορίνθου Ἀχιλλεὺς ἀναξίως τοῦ Ἀχιλλεῖου ὀνόματος κυριευθεὶς ἀπὸ πανικὸν φόβον, καὶ τῆς ζωῆς του κηδόμενος, θέλει ν' ἀφήσῃ τὴν Ἀκροκόρινθον...» καὶ ὅσα, με κάποια εἰρωνεία, σημειώνει ὁ Μακρυγιάννης γιὰ ἐκείνους ποὺ ἔβαλαν ὡς φρούραρχο τῆς «Κόρθος»

«Ἐκεῖνοι . . οἱ γονεῖς ἔχουσι τῆς τοιαύτης ὀνοματοθεσίας τὸ δικαίωμα μόνοι, ὅσοι μετὰ τοῦ ὀνόματος δίδουν καὶ ἀνατροφήν Ἑλληνικὴν καὶ παιδείαν εἰς τὰ τέκνα τῶν».¹¹ Τὸ ἴδιο θέμα ἀπασχολοῦσε καὶ τὸν Α.Φ. Didot, ἐμπνευστὴ τῶν μετονομασιῶν στὸ γυμνάσιο τῶν Κυδωνιῶν. Περιγράφοντας τὸν ἐνθουσιασμό τῶν μαθητῶν, ὅταν ξηπαιρναν τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα, διερωτᾶται μὲ σκεπτικισμό ἂν συνειδητοποιοῦσαν τὶς ὑποχρεώσεις πού δημιουργοῦσαν αὐτὲς οἱ ἀλλαγές¹²

Φτάσαμε ὁμῶς ἔτσι στὸν χῶρο ὅπου θὰ ἐπικεντρώσουμε τὶς παρατηρήσεις μας. Τα ἀρχαῖα ὀνόματα δὲν ἀντιμετωπίστηκαν μόνο ἀπὸ αὐτὴν τὴν συνειδησιακὴ ὄψη. Σὲ κάποια στιγμή, στὰ ἀμέσως πρὶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση χρόνια, ἡ πύκνωση πού παρατηρεῖται στὴν ἐπιλογή τους, δημιουργεῖ κατάσταση, γίνεται μόδα, προκαλεῖ μιὰ ρήξη στὴν ἐθιμικὴ παράδοση.

τὸν «Ἀχιλλέγα» αὐτον, που ἔφυγε και ἄφησε το κάστρο «απολέμιστο» («Δὲν πολεμαγεῖ τ' ὄνομα ποτέ, πολεμαγεῖ ἡ ἀντρεία, ὁ πατριωτισμός, ἡ ἀρετὴ»), *Στρατηγῶι Μακρυγιάννη*, Ἐπισημοποιήματα, Κείμενα, εἰσαγωγή, σημειώσεις Γιαννὴ Βλαχογιάννη, Ἄθινα 21947, σ. 155 Ἐναλογοι σταση απεναντι στὸ θέμα τῶν ἀρχαίων ὀνομάτων, παρολο που πιστευει ὅτι «τὸ ὄνομα δὲν κάνει τὸ πράγμα», φανερωνει καὶ ὁ Ἰ Βηλαράς σ' ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Γεώργιο Καλαρα, 24 Ὀκτωβρίου 1815, βλ Ἰωάννου Οἰκονομοῦ Λαρισσαίου, Ἐπιστολαὶ διαφόρων . . , παρουσίαση Μ Μ Παπαιωαννου, Ἄθινα 1964, σ 260 «Δεν κατακρενο το μεγαλο ζηλον, οπου εχουν μερηκη για τα ονοματα τον προγονον τους. Δεν ηθελα ομοσ να στοχαστομε, πως ο Πλατονας ηταν μεγαλος φιλοσοφος, γηατη τον ηλεγαν Πλατονα, κε οχη Κόστα Ἦ να θαρομε πως ο Θεμιστοκλής ηταν μεγας στρατηγος, γηατη τον ηλεγαν Θεμιστοκλη κε οχη Τραντάφηλον Καθε πραμα στον κερο του Μου φενετε πως τα ονοματα τον Δημοκρατηκον Αθηνεον δεν ηταν τα ονοματα τον ηροηκον εονον Το ονομα δεν κανη το πραγμα. Ξεχορηστα τα ασηνηθηστα ονοματα στ' αφητα του λαου, ηνε σαν τ' ασηνηθηστα φορεματα στα ματια Ποσο θελα μας επαραξοφενουνταν να ηδωμο το Σοκρατή να περπατη ξεποληθη μεσα στη λαση, κε μ' ενα πανοφορη σαν τον αραπηδον, κε ν' ακουσομε για προτη φορα, πως τον λεν Σοκρατη Εγο δεν πιστεβο να μην ελαγαμαν εφτης, πως αφτος ηταν κανας Ηνδηανος δηακονηαρης, κε να μην ξεκαρδηζομασταν απο τα γελια β»

11. Α. Κοραῖς, *Στράβωνος Γεωγραφικά*, τ. Α', Παρισι 1815, Προλεγόμενα, σ. ι-ια' πβ Κ Θ Δημαρῆς, «Ψυχολογικὸὶ παραγοντερ», δ τ , σ 13 Ἀπληχηση παρομοίον θέσων βρῖσκουμε καὶ σ' ἐπιστολὴ (17 Μαΐου 1823) τῆς Ἐλισαβετ Μουτζᾶ - Μαρτινέγκου πρὸς τὴν ἐξαδελφὴ τῆς Ἀγγελικῆ Κοργιαλένιου, σχετικα με τὴν νεογεννητὴ κορη τῆς που ελαβε τὸ ὄνομα Πηγελοπῆ (ἡ Πηγελοπη Κοργιαλένιου εἶναι ἡ μετεπειτα συζυγος τοῦ Ἄνδρέα Λασκαρατου). «Ἐγώ», σημειώνει ἡ Μαρτινεγκου, «καλῶς ἐλπίζω ὅτι τρεφομενη ὑπὸ σοῦ καὶ παιδαγωγουμενη ὑπο σοῦ τῆς ἰδίας θέλει σοι ἀποδωσει πολλα καλοὺς καρπουσ καὶ θελει μιμηθῆ ἔκεινην τὴν τόσον ἐνδοξον γυναικα — λέγω τὴν ὑπο τοῦ Ποιητοῦ τοσοῦτον εὐφημισμενην Πηγελοπην—, τῆς ὅποιας ελαβε το ὄνομα Περὶ μεν τουτου τοῦ ὀνόματος ἐγὼ δεν ελειψα ἀπο τοῦ να σᾶς ἐπαινεσω ὡσαν ὀποῦ ἐκλεξατε ὄνομα γυναικὸς περιβοητου εἰς ἀρετὴν καὶ ὄχι εἰς σοφίαν », βλ Φ Κ Μπουμπουλίδης, Ἐλισαβετ Μουτζᾶ - Μαρτινέγκου, Ἄθινα 1965, σ 147

12 [Α Φ Didot], *Notes d' un voyage en 1816 et 1817*, Παρισι [1826], σ 385 «sans trop reflechir au respect et aux devoirs qu' imposent de pareils noms».

Τὴν ἐπαναφορὰ τῆς ἀρχαίας ὀνοματοθεσίας ἐντοπίζουν οἱ εἰδικοί, ἐν μέρει στὴν περίοδο μετὰ τὴν Ἄλωση, ἀλλὰ ἰδιαίτερα στὰ προεπαναστατικά χρόνια. Ὡς κίνητρά της ἀναφέρουν τὴν ἀρχαίζουσα τάση τῶν δασκάλων, τὸν θαυμασμὸ πρὸς τὴν ἀρχαιότητα, τὴν ἀναγέννηση τῶν γραμμάτων.¹³ Ἄν στὸν 16ο αἰῶνα ὀρισμένοι φιλόσοφοι δάσκαλοι ἀλλάζουν τὸ ὄνομά τους, ἀκολουθώντας προφανῶς τὴ συνήθεια τῶν δυτικοευρωπαϊῶν λογίων τῆς Ἀναγεννήσεως, τώρα στὸν ἀρχόμενον 19ο, ἡ μεγάλη διάδοση τοῦ φαινομένου ἔχει πολὺ βαθύτερα αἰτία, ἰσχυρότερα κίνητρα. Γιατὶ στὰ χρόνια αὐτά, μὲ τὴν εὐρύτερη διάδοση τῆς παιδείας καὶ τὴν τακτικὴ ἐπικοινωνία μὲ τὸ δυτικὸ πνεῦμα, συνειδητοποιοῦνται ὄλο καὶ περισσότερο οἱ ἀξίες ποῦ ἀπορρέουν ἀπὸ τὰ διδάγματα τῶν ἀρχαίων. Στὴν ὅλη ἐσωτερικὴ διεργασία τῶν Γραικῶν γιὰ τὴν ἀναζήτηση τῆς ἐθνικῆς τους ταυτότητας καὶ τὴν διεκδίκηση τῶν ἀτομικῶν τους ἐλευθεριῶν, τὸ θέμα τῆς ἀρχαίας ὀνοματοθεσίας φαίνεται νὰ παίρνει ἰδιαίτερη θέση. Θέση στενὰ δεμένη μὲ τὴς νεοπροβαλλόμενες ἔννοιες τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀξιοπρέπειας τοῦ ἀτόμου, ποῦ καλλιεργήθηκαν τόσο ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ.¹⁴

Οἱ ὀμαδικὲς μετονομασίαι, σὲ μαθητὲς σχολείων λόγου χάριν, —ἀναφέρονται τέτοια παραδείγματα στὴς Κυδωνίες, στὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῆς, στὴν Ἀθήνα στὸν Πύργο ἀπὸ τὸν δάσκαλο Λυκούργου Κρεστενίτη,¹⁵ — ὅπως καὶ οἱ βαπτίσεις μὲ ἀρχαία ὀνόματα δὲν πέρασαν ἀπαρτήρητα ἀπὸ τοὺς συγχρόνους. Ἀντίθετα, ἐπισημαίνονται ἄλλοτε ἐπιδοκιμαστικά, ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ Κοραΐ, καὶ ἄλλοτε ἀντιμετωπίζονται μὲ ἐπιφύλαξη ἢ καὶ μὲ δυσμένεια.¹⁶ Ἡ Ἐκκλησία, ποῦ ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 18ου

13. Στιλπ. Π. Κυριακίδης, «Παρατηρήσεις περὶ τῶν νεοελληνικῶν βαπτιστικῶν ὀνομάτων», *Λαογραφία Ε'* (1915 - 1916), 345· τοῦ ἴδιου, *Ἑλληνικὴ Λαογραφία...*, σ. 357. Πβ. καὶ Τάσος Ἀθ. Γριτσόπουλος, «Βαπτιστικὰ ὀνόματα ἐκ Πελοποννήσου τῶν χρόνων τῆς Τυρκοκρατίας», *Λαογραφία* 16 (1956-1957), 341 - 342· στὰ 351 ὀνόματα τῶν ΙΖ' - ΙΘ' αἰῶνων ποῦ περιέχει ἡ συλλογὴ, ἔξει μόνον εἶναι ἀρχαία, δηλ. ἀντιπροσωπεύουν τὸ 0,8% τοῦ συνόλου ἢ τὸ 6% τῶν ὀνομάτων ποῦ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀρχαία, τὴ βυζαντινὴ καὶ τὴν νεότερη παράδοση. Γιὰ δύο ἀπὸ αὐτὰ δηλώνεται ὅτι προέρχονται ἀπὸ ἔγγραφο τῆς ἐπαναστατικῆς περιόδου. Εἶναι φανερό λοιπὸν ὅτι τὸ φαινόμενο τῆς ἀρχαίας ὀνοματοθεσίας δὲν συνδέεται οὐσιαστικά μὲ τὴν στροφὴ πρὸς τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὴν αὐξανόμενη ἐπαφὴ μὲ τὰ κλασικὰ κείμενα τὴν ἐποχὴ τοῦ θρησκευτικοῦ οὐμανισμοῦ.

14. Βλ. σημ. 4.

15. Γιὰ τὴς Κυδωνίες, βλ. [Didot], *δ.π.*, σ. 385, τὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῆς, Σ. Ι. Κυριακίδης, «Παρατηρήσεις», *δ.π.*, σ. 346, τὴν Ἀθήνα, Δ. Πύρρος, *Περιήγησις ἱστορικὴ καὶ βιογραφία...*, Ἀθήνα 1848, σ. 70, τὸν Πύργο, Ν. Σηληϊάδης, *δ.π.*, σ. 396.

16. Πβ. Κ. Θ. Δημαρᾶς, «Τὸ σχῆμα τοῦ Διαφωτισμοῦ», *δ.π.*, σ. 60. Σχετικὴ εἶναι καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ ἱερέα καὶ δασκάλου Π. Παπαζαφειρόπουλου, *Περὶ ἀναγωγῆς γλωσσικῆς βλῆς καὶ ἐθίμων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἰδίᾳ δὲ τοῦ τῆς Πελοποννήσου...*, Πάτρα 1887, σ. 170 : «Οὐ πρὸ πολλοῦ δὲ λαμβάνονται καὶ ἀρχαία ἑλληνικὰ ὀνόματα, ἐν ᾧ πρὸ τοῦ 1821 ἀσεβὲς ἔθερετο νὰ φέρῃ τις ὄνομα ἀρχαίου Ἑλλήνου, καὶ ἐκ τούτου σπανιῶτατα ἀπαντᾷ ἐπὶ τυρκοκρατίας τοιοῦτον».

αίωνα αντιμετώπιζε με προοδευτική δυσπιστία την δλοένα αυξανόμενη τροπή προς την αρχαιότητα, δεν θα μείνει αδιάφορος παρατηρητής και στον τομέα αυτό. Σε έγκυκλιό του ο πατριάρχης Γρηγόριος ο Ε', τον Μάρτιο του 1819, θα διατυπώσει την αντίθεσή του στην αρχαία ονοματοθεσία με το επιχείρημα ότι η καινοτομία αυτή αποτελεί καταφρόνηση των χριστιανικών ονομάτων: «Και ή κατά καινοτομίαν παρά ταυτα είσαχθείσα των παλαιών Έλληνικών ονομάτων επιφώνησις εις τὰ βαπτιζόμενα βρέφη των πιστών, ως ήκούσαμεν, λαμβανομένη ως μία καταφρόνησις τής Χριστιανικής ονοματοθεσίας, είναι διόλου άπροσφυής και ανάρμοστος· όθεν ανάγκη ή Άρχιερωσύνη σας νά διαδώσητε παραγγελίας έντόνους εις τους Έρεεις των ένοριών σας, και νουθεσίας πνευματικάς εις τους εδλογημένους επαρχιώτας σας, δια νά λείψη τούντευθεν και ή κατάχρησις αυτή, και άφεθέντες τής άκαίρου και μηδέν έχούσης τó χρήσιμον φιλοτιμίας και επιδείξεως οί γονείς και άνάδοχοι, νά ονοματοθετώσιν εις τó έξης έν τῷ καιρῷ τής θείας και μυστικής άναγεννήσεως τά είθισμένα ταίς ευσεβέυσιν άκοαίς πατροπαράδοτα χριστιανικά όνόματα των έγνωσμένων τη Έκκλησία, και των ένδόξως ύπ' αυτής έορταζομένων Άγίων, δια νά είναι έφοροι και φύλακες των βαπτιζομένων νηπίων, και ταχείς και αδιάλειπτοι χορηγοί τής χάριτος αυτών εις τās μετά πίστεως έπικλήσεις».¹⁷

Και πάλι τὰ αρχαία όνόματα βρίσκονται στο έπίκεντρο των ιδεολογικών αντιθέσεων. Όστόσο, τώρα, δεν δώκονται ως κατάλοιπα του ειδωλολατρικού κόσμου από τον όποιο δεν κινδυνεύει πια ή χριστιανική θρησκεία. Στον καιρό αυτό «τής θείας και μυστικής άναγεννήσεως» μέσα από την σταδιακή διείσδυση του γαλλικού Διαφωτισμού στον χώρο τής ελληνικής Άνατολής, μέσα από τó φιλελεύθερο γαλλικό επαναστατικό πνεύμα που άντλησε τά πρότυπά του από την κλασική αρχαιότητα επανέρχονται, ξαναζωντανεύοντας στις ελληνικές ψυχές μνήμες παλαιές, καλύπτοντας άκόμα άλλες άνάγκες τής στιγμής. Η πυκνή παρουσία τους τότε άνησυχεί την Έκκλησία.

17. Γνωρίζουμε την άγανάκτηση του Κοραή άπέναντι στο σχετικό χωρίο του πατριαρχικού κειμένου. Δεν είναι όστόσο εύκολο νά διαπιστώσουμε αν, και κατά πόσο, ή πατριαρχική «παραγγελία» έπέτυχε νά άναχαιτίσει τή τάση νά δίνονται αρχαία όνόματα, άφού και μετά τον Μάρτιο του 1819 συναντάμε παρόμοιες περιπτώσεις. Πολλά χρόνια άργότερα, όταν ο Ν. Δ. Λεβίδης παρουσιάζει και άναλύει την έγκύκλιο αυτή στον Φιλολογικό Σύλλογο Παρνασσό, προσπαθει νά δικαιολογήσει τις θέσεις του Πατριάρχη άπέναντι στις νεωτερικές ιδέες. Για την άρνητική στάση του Γρηγορίου σχετικά με την αρχαία ονοματοθεσία ο Λεβίδης παρατηρεί ότι πρέπει νά κριθεί σύμφωνα με τις ιδέες τής έποχής στην όποια είχε εκδοθεί τó έγγραφο· μοιάζει νά μη λαμβάνει ύπόψη του τις θέσεις του κοραϊκού κύκλου. Βλ. τήν όμιλία του Λεβίδη μαζί με τó κείμενο τής έγκυκλίου στο περ. 'Ιλισσός, έτος Γ' (1870 - 1871), σ. 97 - 102, 129 - 132. Η έγκύκλιος δημοσιεύεται πάλι από τον Κ. Θ. Δημαρά, 'Ο Κοραΐς και ή έποχή του, Άθήνα (1953), σ. 299 - 304 (Βασική Βιβλιοθήκη, 9) τó άπόσπασμα στη σ. 304.

Σ' αὐτὸ τὸ κλίμα ἐντάσσεται καὶ τὸ παράδειγμα τῆς ὀνοματοθεσίας ἀπὸ τὴν Ἀχαΐα ποὺ θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ στὴ συνέχεια. Πρὶν ὅμως προχωρήσουμε στὴν ἐξέτασή του θὰ πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε ἀκόμα καὶ τὸ ἀκόλουθο : ὅτι τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα τώρα, στὴν προεπαναστατικὴ περίοδο, ἐνέχουν πολλαπλὸ συμβολισμό. Γιὰ τοὺς πολλοὺς ἀνήκαν στὸ γένος ἐκεῖνο τῶν Ἑλλήνων, τῶν ἡρώων, τῶν ἀνδρειωμένων μὲ τὶς ὑπερφυσικὲς δυνάμεις, τὸ ὁποῖο μυθοποιημένο, παρέμεινε στὴ μνήμη τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καί, τῆ στιγμῇ τοῦ μεγάλου Ξεσηκωμοῦ, ταυτίστηκε μὲ τοὺς ἀγωνιστὲς τοῦ '21.¹⁸ Γιὰ τοὺς ἄλλους, ὅσοι εἶχαν τὶς δυνατότητες νὰ ἐντυφώσουν σὲ ἱστορικὰ ἐγχειρίδια, τὸ κάθε ὄνομα φορτιζόταν διπλά : ἀπὸ τὴν ιδιότητα ποὺ δῆλωνε ἢ ὀνομασία καὶ ἀπὸ τὴ δράση καὶ τὴν προσωπικότητα τοῦ ἱστορικοῦ ἢ μυθικοῦ προσώπου. Μὲ βάση αὐτὰ τὰ δεδομένα εἶναι δυνατὸ νὰ προχωρήσει κανεὶς σὲ ἐπιμέρους συλλογισμοὺς καὶ συμπεράσματα. Ἔτσι, γιὰ τὴν Κύπρο, ἔχει κιόλας παρατηρηθεῖ ὅτι, στὸν καιρὸ τοῦ ἑλληνικοῦ Ἀγώνα, προτιμήθηκαν τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα τῶν στρατηγῶν καὶ ὄσων ἐπέδειξαν ἰδιαίτερη ἀνδρεία.¹⁹

Ἐνα ἔγγραφο τοῦ ἀρχεῖου Ζαΐμη, μὲ ἔνδειξη στὸ νῆτο : «Ληξιαρχικαὶ σημειώσεις ἀδελφῶν Ζαΐμη», δίνει τὴν ἀφορμὴ γιὰ ὀρισμένους συλλογισμοὺς γύρω ἀπὸ τὴν ὀνοματοθεσίᾳ στὴν περίοδο ποὺ μᾶς ἔχει ἤδη ἀπασχολήσῃ ἐδῶ, τὰ ἀμέσως προεπαναστατικὰ χρόνια. Πρόκειται γιὰ μιὰ χρονολογικὴ καταγραφή, ὅπου ἀπαριθμεῦνται τὰ οἰκογενειακὰ γεγονότα τοῦ Ἀνδρέα Ζαΐμη, ἀπὸ τὸ 1813 ὅταν στεφανώθηκε τὴν Ἑλένη Δεληγιάννη, ὡς τὸ 1822, χρόνια ποὺ γεννήθηκε τὸ τελευταῖο του παιδί, ὁ Θρασύβουλος. Κείμενο ἀρκετὰ ἀνορθόγραφο, καταγράφει τὶς διαδοχικὲς γεννήσεις τῶν παιδιῶν τοῦ Ἀνδρέα Ζαΐμη ἀναφέροντας ταυτόχρονα καὶ τὸν ἀνάδοχο τοῦ καθενός. Πρῶτη ἢ Κατίνα τὸ 1816· ἀκολουθεῖ ἡ Ἀντίοπη (1817), ἡ Ἀν-

18. I Θ. Κακριδῆς, *Ἀρχαῖοι Ἕλληνες καὶ Ἕλληνες τοῦ Εἰκοσιένα*, Θεσσαλονίκη 1956, 22σ. Πβ. ἀκόμα, τοῦ ἴδιου, *Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες στὴ νεοελληνικὴ παράδοση*, Ἀθήνα, Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἑθνικῆς Τράπεζας, 21979.

19. Σ. Μενάρδος, «Περὶ τῶν ὀνομάτων τῶν Κυπρίων», *Ἀθηνᾶ* 16 (1904), 273 - 4. Παρόμοια παρατήρηση, μὲ διέυρυνση πρὸς ὀνόματα νομοθετῶν καὶ φιλοσόφων, θὰ μπορούσε νὰ διατυπωθεῖ καὶ γιὰ τὸν κυρίως ἑλλαδικὸ χῶρο στὴν ἴδια περίοδο. Μιὰ πρώτη πρόχειρη ἀναζήτηση παρουσιάζει λόγου χάρι συχνότητα στὰ ὀνόματα Ἐπαμεινώνδας, Λεωνίδας, Μιλτιάδης, Περικλῆς, Λοκούργος, Ἀριστείδης κ.ἄ. Φυσικὰ ἀπαραίτητη πρό-πόθεση τῆς συστηματικῆς ἔρευνας πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ εἶναι, παράλληλα μὲ τὴν ἀπογραφή τῶν ὀνομάτων, ὁ ἀκριβὴς προσδιορισμὸς τοῦ χρόνου ποὺ παρέχουν οἱ πηγές, στοιχεῖο ποὺ λείπει συνήθως ἀπὸ τὶς δημοσιευμένες συλλογὲς βαφτιστικῶν ὀνομάτων. Γιὰ τὴ συστηματικὴ ἀπογραφή τοῦ σχετικοῦ μὲ τὴν Πελοπόννησο ὕλικου, ἀνέκδοτου καὶ δημοσιευμένου, βλ. Δ. Β. Βαγιακῆκος, «Αἱ γλωσσικαὶ καὶ λαογραφικαὶ σπουδαὶ διὰ τὴν Πελοπόννησον», *Πρακτικὰ Ἀ' Διεθνoῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν*, τ. Α', Ἀθήνα 1976, 192 - 240 καὶ εἰδικότερα σ. 196, 201 - 206.

δρομάχη (1819), ὁ Ἰωάννης Θρασυβούλης (1820) καὶ πάλι ὁ Θρασυβούλος (1822).²⁰ Χωρὶς ν' ἀναφέρεται στὸ ἔγγραφο, συμπεραίνουμε ὅτι τὰ δύο παιδιὰ, ἡ Ἀντιόπη καὶ ὁ πρῶτος Θρασύβουλος, θὰ πρέπει νὰ πέθαναν σὲ πολὺ μικρὴ ἡλικία, ἀφοῦ γιὰ τὴν Ἀντιόπη δὲν ἔχει γίνει ποτὲ λόγος στὰ βιογραφικὰ τῆς οἰκογένειας²¹ καὶ τὸ ὄνομάτισμα ἐνὸς δευτέρου παιδιοῦ μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα, δύο χρόνια ἀργότερα, προϋποθέτει τὸν θάνατο τοῦ πρώτου.

Ἡ συγκέντρωση τῶσων ἀρχαίων ὀνομάτων στὴν ὀνοματοθεσία μιᾶς οἰκογένειας δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τυχαία. Αὐτόματα ὀδηγεῖ τὴ σκέψη μας σὲ ὅσα ἀναφέρθηκαν παραπάνω : τὴν ἐπιρροή τῆς κλασικῆς παιδείας, τὰ μνημόματα τῆς ἐλευθερίας, τὸ ἐπαναστατικὸ πνεῦμα ποῦ διέτρεχε τότε ὅλον τὸν ἑλληνισμό. Γιατὶ ὀνόματα ὅπως «Ἀντιόπη» καὶ «Ἀνδρομάχη», μᾶς φέρνουν κοντὰ στὶς φιλοπόλεμες θυγατέρες τοῦ Ἄρη, τὶς Ἀμαζόνες στὴν ἰσχυρὴ προσωπικότητα τῆς ἡμρικῆς Ἀνδρομάχης, ἐνῶ τὸ «Θρασύβουλος», ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ιδιότητα ποῦ δηλώνει τὸ ὄνομα (αὐτὸς ποῦ ἔχει τολμηρὴ θέληση), θυμίζει τὸ ἱστορικὸ πρόσωπο τοῦ 5ου π.Χ. οἴωνα ποῦ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὶς πατριωτικὲς καὶ δημοκρατικὲς τρυ ἐνέργειες κι ὅπο τὴν γεμάτη αὐταπάρνηση συμπεριφορὰ τρυ.²²

20. Βλ. ἐδῶ στὸ τέλος τὸ ἔγγραφο. Ἡ σημείωση στὸ νότο εἶναι ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Θρασύβουλου Ζαΐμη. Τὸ κείμενο, ἀρκετὰ ἀνορθόγραφο, δὲν φαίνεται νὰ ἔχει γραφεῖ ἀπὸ τὸν Ἀνδρέα Ζαΐμη, τὸ ὅποιο ἄλλα αὐτόγραφα τῆς ἴδιας ἐποχῆς δὲν περιέχουν τόσες πολλὰς ἀνορθογραφίες. Ἰσως ἀνήκει στὴ σύζυγό του Ἐλένη, τὸ γένος Δεληγιάννη, ἀφοῦ τὸ πρῶτο πληθυντικὸ πρόσωπο «ἐστεφανωθήκαμε» προϋποθέτει ὡς γραφέα ἕναν ἀπὸ τοὺς δύο συζύγους.

21. Σὲ ἀντίγραφο «φύλλου μητρώου» τοῦ Ἀνδρέα Ζαΐμη, (Ναῦπλιο 19/31 Μαΐου 1834) ὁ Ζαΐμης φέρεται ὡς «ἔγγαμος καὶ πατέρας τριῶν τέκνων», βλ. Κ. Βοβολίνης, *Μέγα Ἑλληνικὸν Βιογραφικὸν Λεξικόν*, τ. Δ', σ. 74.

22. Ἄς σημειωθεῖ, ἐπίσης, ὅτι τὸ ὄνομα «Ἀνδρομάχη» χρησιμοποιοῦνταν συχνὰ χάρη στὴν ἔντονα παραστατικὴ ἐννοιολογικὴ του σημασία. Ἐτσι, σύμφωνα μὲ τὸ Χρονικὸ τοῦ Γαλαξειδιοῦ (1703) ἀπὸ τὸν καιρὸ ποῦ οἱ Γαλαξειδιῶτες ἐκέρδισαν μιὰ μάχη ἐναντίον τῶν κουρσάρων στὸν Κάβο τοῦ Γαλαξειδιοῦ στὰ 1081, «ὁ κάβος ἐτοῦτος φέρνει τὴν ὀνομασία Ἀνδρομάχης, ὡσὰν νὰ λέμε ποῦ γενέθηκε ἀμάχη ἀντρείωμένη», βλ. Κ. Ν. Σάβας, *Χρονικὸν ἀνέκδοτον Γαλαξειδίου*, Ἀθήνα 1865, σ. 197. Τὸ τοπωνύμιο «Ἀνδρομάχη» περιέχεται στὴν *Tabula Imperii Byzantini*, τ. Α', *Hellas und Thessalie*, Βιέννη 1976, σ. 122· ὡς πηγὴ ἀναφέρεται τὸ «Χρονικὸ τοῦ Γαλαξειδιοῦ», διευκρινίζεται ὅμως ὅτι πρόκειται γιὰ μάχη μὲ τὸν νορμανδικὸ στόλο. Εὐχαριστῶ τὴν κ. Ἄννα Ἀβραμέα γιὰ τὴν ὑπόδειξη. Πβ. καὶ *MEE* γιὰ διαφορετικὴ ἐρμηνεία τοῦ τοπωνυμίου. Ἀκόμα πρόσφατα στὴ Δυτικὴ Μακεδονία τὸ ὄνομα Ἀνδρομάχη, ὅπως καὶ τὸ Στεριανὴ καὶ Ἀνδρονίκη, δίνεται σὲ περιπτώσεις ποῦ ὁ ἀνάδοχος ἔχει βαπτίσει καὶ ἄλλα τέκνα τῶν ἰδίων γονέων, τὰ ὅποια στὸ μεταξὺ δὲν ἐξήσαν, βλ. Δ. Β. Οἰκονομίδης, *ἔ.π.*, σ. 484. Δὲν γνωρίζουμε ἂν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει κάποιος τέτοιος συσχετισμὸς καὶ στὴν περίπτωση τοῦ Ζαΐμη, οὔτε κἂν ἂν ἐπιχωρίαζε ἢ συνήθεια αὐτὴ στὴν Πελοπόννησο. Πόσο φορτισμένο μὲ ὑψηλὰς ἐννοιες ἦταν τὸ ὄνομα «Θρασύβουλος» στὴ συνείδηση τῶν ἀτόμων στὰ χρόνια αὐτὰ φαίνεται χαρακτηριστικὰ καὶ ἀπὸ ἕνα γράμμα ἐνὸς Ἑλλήνα ἀπὸ τὴ Βιέννη (21 Μαΐου

Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ διαφορετικὴ γραφὴ τοῦ ὀνόματος στὸ ἔγγραφο, πρῶτα Θρασυβούλης καὶ ὕστερα Θρασυβούλος, ὀφείλεται προφανῶς στὸ φαινόμενο ποὺ ἔχει διαπιστωθεῖ γενικότερα σχετικὰ μὲ τὰ ἄρχαία ὀνόματα στὴ νεοελληνικὴ περίοδο : ὅσα, δηλαδή, παραλαμβάνονται γιὰ πρώτη φορὰ καὶ εἶναι ἄγνωστα ἀκουστικὰ ἢ δυσκολοπρόφερα, δημιουργοῦν δυσκολίες στὴν ἄρθρωση μὲ συνέπεια νὰ ἀλλοιώνεται ὁ τύπος τους.²³ Ὁ Μιχαὴλ Περδικάρης θὰ χρησιμοποιοῦναι τὸ ὄνομα Θρασύβουλος, ὡς ἀκραιοῦ παραδείγμα γιὰ νὰ στηρίξει τὴν ἀρνητικὴ του κριτικὴ ἀπέναντι στὴν ἀρχαία ὀνοματοθεσία : «Ἄλλοι δὲν εὐχαριστοῦνται», γράφει στὰ 1817, «εἰς τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ γένους των, καὶ λαμβάνουν ὡς ἐπώνυμον κανενὸς παλαιοῦ ἢ φιλοσόφου ἢ ἥρωος τὸ κύριον ὄνομα, στοχαζόμενοι ὅτι καὶ χωρὶς τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν μάθησιν ἐκείνων τῶν αἰιδίμων, μὲ μόνον τὸ ξηρὸν ὄνομα εἶν' ἐκεῖν' οἱ ἴδιοι· ὅθεν ἐπωνομάσθη ἄλλος Ἐμπεδοκλῆς, καὶ ἄλλος Θρασύβουλος, καὶ ἄλλος Γάδαρος καὶ ἄλλος Γόμαρος».²⁴

Ὅμως, ὡς ξαναγυρίσουμε στὸ ἔγγραφο μας. Εἶναι φανερό ὅτι ὁ Ἄνδρέας Ζαΐμης, ἀκολουθώντας τὸν συρμὸ ποὺ εἶχε ἐπικρατήσει στὴν ὀνοματοθεσία, εἶναι βαθιὰ ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸ νέο πνεῦμα ποὺ σφραγίζει τὴν ἐποχὴ. Οὔτε ἡ οἰκογενειακὴ παράδοση, ἀλλὰ οὔτε καὶ ἡ ἀρνητικὴ στάση τῆς ἐπίσημης Ἐκκλησίας ἀναχαιτίζουν τὴ θέλησή του νὰ ἐκφραστεῖ, νὰ φανερώσει, ἔστω μ' αὐτὸν τὸν ἔμμεσο τρόπο, τὴ συμμετοχὴ του στὴν ἐθνικὴ προετοιμασία τοῦ ἑλληνισμοῦ. Στὰ 1817, στὰ 1819, ἀλλὰ καὶ ἀφοῦ κυκλοφόρησε ἡ ἐγκύκλιος τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου, στὰ 1820 καὶ πάλι στὰ 1822, ὁ Ζαΐμης ἐξακολουθεῖ νὰ ἀντλεῖ ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο ὀνοματολόγιο.²⁵ Καὶ οἱ ἐπιλογές του δὲν εἶναι χωρὶς σημασία· ἐννοίες καὶ ἠθικὲς ἀξίες ὅπως ἡ φιλοπατρία, ἡ αὐταπάρηση, ἡ δημοκρατία, τὸ πολεμικὸ μένος προβάλλονται ἀνάγλυφα μέσα ἀπὸ τὸν ἱστορικὸ συμβολισμό τῶν ὀνομάτων. Μαζὶ του καὶ οἱ ἀνάδοχοι, οἱ «δικοί» του καὶ οἱ φίλοι : ὁ ἀδελφός του Παναγιώτης, ὁ κύριος Παναγιωτάκης Φλόκας²⁶ καὶ ὁ Δεσπότης, Ἄνάδοχος τῆς

1821) ὅπου ὁ Ἄλεξάνδρος Ὑψηλάντης ἀποκαλεῖται «ὁ Θρασύβουλος μας», (Γεώργιος Λαΐος, *Ἀνέκδοτες ἐπιστολὲς καὶ ἔγγραφα τοῦ 1821*, Ἀθήνα 1958, σ. 111). Ἐξάλλου ὁ Νεόφυτος Δούκας, ἀπευθυνόμενος «τοῖς ἑλλογίμοις τῶν νέων Ἑλλήνων» καὶ προτρέποντάς τους νὰ ὁμοιοήσουν, τὸν Θρασύβουλο φέρνει ὡς προγονικὸ παράδειγμα : «Καθὸτι ἀνδρῶν ἀγαθῶν ἴδιον μηδέποτε ἁμαρτάνειν· φρονίμων δὲ ἁμαρτόντας ἐπανορθοῦσθαι. Τοῦτο ἀξίον τῆς Πατρίδος, ἀξίον τῶν ἀπογόνων τοῦ Θρασυβούλου, ἀξίον τῶν νέων Ἑλλήνων», (*Μέλισσα*, Β' (1820), σ. 239· βλ. τώρα φωτοανατύπωση Ε.Λ.Ι.Α. 1984).

23. Βλ. Στυλπ. Ι. Κυριακίδης, «Παρατηρήσεις»... , ὁ.π., σ. 344.

24. Μιχ. Περδικάρης, *Προδοικῆσις εἰς τὸν Ἐρμιόλον*... , (Βιέννη) 1817, σ. 64.

25. Δὲν διαθέτουμε πρὸς τὸ παρὸν καμμιά ἐνδειξὴ ποὺ νὰ μᾶς ὀδηγεῖ στὶς πηγές ἀπ' ὅπου πῆρε ὁ Α.Ζ. τὰ ὀνόματα τῶν παιδιῶν του. Βέβαια στὰ χρόνια αὐτὰ κυκλοφοροῦσαν καὶ στὰ ἑλληνικὰ ἄρκετὰ, πρωτότυπα ἢ μεταφρασμένα, ἱστορικὰ συγγράμματα.

26. Οἰκογένεια Φλόκα ἀπὸ τὴν Πάτρα, ἀναφέρει ὁ Λ. Χ. Ζῶης, *Λεξικὸν ἱστορικὸν*

πρώτης κόρης, ὁ Δεσπότης²⁷ θὰ κληθεῖ νὰ βαπτίσει καὶ τὸν πρῶτο γιό. Ἐψηφώντας ἐν μέρει τὴν πατριαρχικὴ ἐγκύκλιο δέχεται, κοντὰ στὸ χριστιανικὸ ὄνομα Ἰωάννης, νὰ δώσει καὶ τὸ ἀρχαῖο «Θρασύβουλος». Αὐτὰ συμβαίνουν στὰ 1820. Τὸ ἴδιο ἐπαναλαμβάνεται δυὸ χρόνια ἀργότερα. Ὅμως, γιὰ τὸν δεύτερο Θρασύβουλο, δὲν ἀναφέρεται στὸ ἔγγραφο ποιὸς στάθηκε ὁ ἀνάδοχός του.²⁸ Πολὺ ἀργότερα, στὰ 1880, ἡ ἐφημερίδα «Αἰών», νεκρολογώντας τὸν Θρασύβουλο Ζαΐμη, θὰ σημειώσει ὅτι : «τὸ βρεφικόν του λίκνον ἠλόγησεν ὁ Γερμανὸς καὶ ἐσκίασεν ἡ ἱερά σημαία τῆς Ἁγίας Λαύρας».²⁹

Γιὰ τὸν Ἄνδρέα Ζαΐμη καὶ γιὰ τὴν διαμόρφωση τῆς προσωπικότητάς του μέσα ἀπὸ τὰ διαβάσματά του, μᾶς ἔχουν μιλήσει κατ' ἐπανάληψη οἱ βιογράφοι του. Τὸν πατριωτισμὸ του καὶ τὸ αἶσθημα τῆς ἐλευθερίας ποὺ τὸν ἐκίνησε νὰ ἐπαναστατήσῃ, ἀποδίδει ὁ Γεώργιος Αἰνεῖαν στὴν φυσικὴ του φιλοτιμία καὶ στὴν ἐπιμελῆ ἀνάγνωση «τῶν κατὰ τοὺς ἐσχάτους χρόνους εἰς καθωμιλουμένην γλῶσσαν ἐκδοθέντων φιλελευθέρων βιβλίων».³⁰ Τὴν ἀγάπη του γιὰ τὸ διάβασμα, τὴν ιδιαίτερη προτίμησή του πρὸς τὰ ἱστορικὰ συγγράμματα ποὺ περιέγραφαν τὴν δόξα τῶν προγόνων, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὶς ἐκδόσεις καὶ τὰ Προλεγόμενα τοῦ Κοραΐ, ἀναφέρει ὁ Ἄν. Γούδας

καὶ λαογραφικὸν Ζακύνθου. Τόμος Α' Ἱστορικὸν - βιογραφικόν. Μέρους Β', Ἀθήνα 1963, σ. 468, καὶ λ. Φλώκα, σ. 685. Μὲ τὴν ἐπωνυμία Φλώκα, ἡ ΜΕΕ περιλαμβάνει τέσσερα χωριά, τὸ ἓνα στὴν ἐπαρχία Ἀχαΐας.

27. Θὰ πρόκειται γιὰ τὸν Προκόπιο, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται ὡς ἐπίσκοπος Κερνίτσης καὶ Καλαβρύτων ἀπὸ τὸ 1801, βλ. Νικόλαος Π. Παπαδόπουλος. «Συμπλήρωση ἐπισκοπικοῦ καταλόγου Κερνίτζης (= Καλαβρύτων καὶ Αἰγιαλείας)», *Θεολογία* 13 (1935), 71. Ὁ Παλαιὸν Πατρὼν Γερμανὸς ἄλλωστε, συναγωνιστὴς τοῦ Ἄνδρέα Ζαΐμη στὴν Ἐπανάσταση, βρίσκεται στὰ χρόνια 1815 - Ἰαν. 1819 στὴν Κωνσταντινούπολη ὡς συνοδικός, βλ. Ἄν. Γούδας, *Βίαι Παράλληλοι*, τ. Α', Ἀθήνα 1869, σ. 101 - 102.

28. Παρόλο ποὺ δὲν ἀναφέρεται στὸ δημοσιευμένο ἔγγραφο, καὶ ὁ δεύτερος Θρασύβουλος πρέπει νὰ ἔλαβε παράλληλα τὸ ὄνομα Ἰωάννης. Ἔτσι τουλάχιστον ἐρμηνεύεται ἡ ὑπογραφή «Ι. Θ. Ζαΐμη» στὸ ἀγγελτήριο τοῦ θανάτου τοῦ Ἄνδρέα Ζαΐμη, στίς 4 Μαΐου 1840, ἡ ὁποία μᾶς εἶχε προβληματίσει κατὰ τὴν ἀναδημοσίευση τοῦ μονοφύλλου, βλ. Λουκία Δρούλια, «Ἡ οἰκογένεια Ζαΐμη ὡς τὰ 1840. Ἀθησαύριστα κείμενα», ἀνάτυπο ἀπὸ τὴν *Ἐπετηρίδα τῶν Καλαβρύτων* 1969, σ. 11 καὶ 16, ὑποσ. 14.

29. Ἐφημ. *Αἰών*, 1 Νοεμβρ. 1880, ἀρ. φυλ. 3370 (Ἑσπερινὴ ἐκδοσις), σ. 2 ὅπου δημοσιεύεται ἄρθρο μὲ τίτλο «Θρασύβουλος Ζαΐμη» καὶ μὲ ὑπογραφή Κ.Δ. (Τὸ φύλλο αὐτὸ περιλαμβάνεται στὸ σῶμα τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων). Πβ. Βοβολίνης, *ὁ.π.*, σ. 80. Εὐχαριστῶ θερμὰ τὴν Διευθύντρια τῆς Β. Β. κ. Μαρία Ἀναστασοπούλου γιὰ τὴν βοήθειά της νὰ ἐντοπίσω τὸ φύλλο αὐτὸ.

30. «Σύντομος βιογραφία τοῦ μακαρίτου Α. Ζαΐμη συνταχθεῖσα ὑπὸ Γ. Αἰνιάνου» στὸ δημοσίευμα : *Τὰ κατὰ τὴν κηδείαν τοῦ μακαρίτου Α. Ζαΐμη... Ἐκδοθέντα ὑπὸ Ν. Παπαδοπούλου*, Ἀθήνα 1840, σ. 14 - 15. Ὁ Γ. Αἰνιάν, *ὁ.π.*, σ. 3 ἀναφέρει ὅτι τὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα τοῦ Α.Ζ. τὰ πήρε «ἀπὸ ἰδιοχείρους αὐτοῦ σημειώσεις, τὰς ὁποίας παρὰ τοῦ ἰδίου πρὸ ὀλίγου καιροῦ ζητήσας ἔλαβον».

στηριζόμενος στὰ πληροφοριακὰ ὑπομνήματα ποὺ εἶχε συντάξει, καθὼς φαίνεται, γιὰ νὰ τὸν βοηθήσει στὴ συγγραφή τῶν «Βίων Παραλλήλων» ὁ Θρασύβουλος Ζαΐμης.³¹

Ὁ ἴδιος μάλιστα, γιὰ νὰ παραστήσει μὲ ἀκόμα ζωηρότερα χρώματα τὸν ἄκρατο θαυμασμὸ τοῦ πατέρα του πρὸς τὸν πνευματικὸ ἡγέτη τοῦ ἑλληνισμοῦ, τὸν Κοραῖ καὶ τὰ διδύγματά του, ἀφηγεῖται ἕνα περιστατικὸ ποὺ προφανῶς θὰ εἶχε ἀκούσει ἀπὸ προφορικὴ διήγηση. Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὴν ἱστορία, ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης ὅταν κυκλοφόρησε στὰ 1806 - ἦταν τότε 15 ἐτῶν — ἡ κοραϊκὴ ἐκδοση τοῦ Ἰσοκράτη, ὅπου προβάλλεται ὡς ἀναμφισβήτητο γεγονός ἢ ἀνάσταση τῆς Ἑλλάδος («ἢ εἶναι βέβαιον ὅτι ἐνεργεῖται τῆς Ἑλλάδος ἡ ἀναγέννησις, ἢ δὲν εἶναι τίποτε βέβαιον εἰς τὸν κόσμον») γιὰ νὰ δεῖξει στὸν συγγραφέα τὸν ὑψιστὸ θαυμασμὸ του, θεώρησε, μαζί μὲ τὸν ἐξάδελφόν του Ἀνδρέα Λόντο, ὅτι ὁ καταλληλότερος τρόπος ἦταν ἡ προσφορὰ θυσίας. Ἐπάνω, λοιπὸν, σὲ βιβλία («γραμμένα μὲ δουλοπρεπῆ τρόπον»), τοποθέτησαν τὸν Ἰσοκράτη καὶ ἄναψαν φωτιά. Ὅσοι ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς Κερπινῆς ἔτρεξαν ἀνήσυχτοι γιὰ τὴν πυρκαϊά, λέγεται ὅτι βρῆκαν «τοὺς δύο ἐνθουσιώδεις νεανίας, τὸν Ζαΐμην καὶ τὸν Λόντον ἀγαλλιώντας, πηδῶντας καὶ χορεύοντας διότι ἐξεπλήρωσαν τοῦ πόθου των τὴν ἐκτέλεσιν, ἀπόδειξιν δώσαντες τοῦ θαυμασμοῦ των διὰ τοῦ ἀθανάτου Κοραῖ τὰ ἀθάνατα συγγράμματα».³²

Πέρα ἀπὸ τίς νεανικὲς ἐξάρσεις, τὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ ἀσφαλῶς περιγρά-

31. Ἀν. Γούδας, *δ.π.*, τ. 5', σ. 349 - 350. Πβ. καὶ Λουκία Δρούλια, *δ.π.*, σ. 11 - 12. Καὶ ὁ Γούδας καὶ ὁ Θρ. Ζαΐμης ἐπισημαίνουν ὅτι τὸ γερμανικὸ μυθιστόρημα τοῦ Aug. Lafontaine, («Ἀριστομένης καὶ Γοργῶς»), ὅπου περιγράφονται οἱ ἀγῶνες τῶν Μεσσηνίων γιὰ τὴν αὐτονομία τους, μεταφρασμένον στὰ ἑλληνικὰ ἀπὸ τὸν Γεώργιο Λασσάνη, ἀποτέλεσε τὸ προσφιλέστερο ἀνάγνωσμα τοῦ νέου καλαβρυτινοῦ προκρίτου. Τὸ μυθιστόρημα αὐτὸ κυκλοφόρησε στὰ ἑλληνικὰ ἕνα χρόνον πρὶν ξεσπάσει ὁ Ἀγῶνας, στὰ 1820, πβ. Γκίνης - Μέξας, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800 - 1863*, ἀρ. * 1211.

32. Λουκία Δρούλια, *δ.π.*, σ. 6. Πράξη κατεξοχῆν λατρευτικὴ ἢ θυσία παρουσιάζεται ἐδῶ στὴν χαριστήρια μορφή της ὡς ἔκφραση τιμῆς, εὐγνωμοσύνης καὶ ψυχικῆς ἐξάρσεως. Ἀπὸ ποῦ ἀντλήσαν τὴν ἐμπνευσή τους οἱ δύο νέοι νὰ χρησιμοποιήσουν τὴ θυσία ἐνὸς πολυτέμου γι' αὐτοὺς ἀγαθοῦ, τοῦ βιβλίου, ὅστε νὰ ἀποδείξουν τὸ θαυμασμὸ τους στὸν συγγραφέα δὲν εἶμαι σὲ θέση νὰ καθορίσω. Θέλησαν ἄραγε νὰ μιμηθοῦν τὸ ἀρχαῖο ἔθιμο, ποῦ ἀναφέρεται ἄλλωστε καὶ ἀπὸ τὸν Κοραῖ στὰ Προλεγόμενα τοῦ Ἰσοκράτη (σ. κβ'); Ὅπως καὶ νὰ ἔχουν τὰ πράγματα, τὸ κάψιμο τῶν βιβλίων γιὰ τὴ σημερινή μας νοοτροπία δύσκολα μπορεῖ νὰ γίνει κατανοητὸ σὰν τιμητικὴ προσφορὰ· φέρνει στὸ νοῦ ἄλλες, ἀρνητικὲς, καταστάσεις. Γιὰ τὴ διάθεση τοῦ Α. Λόντου πρὸς τὸ χορὸ καὶ τὰ πατριωτικὰ τραγούδια μαρτυροῦν οἱ σύγχρονοί του περιηγητές, βλ. J. C. Hobhouse, *A Journey through Albania, and other provinces of Turkey in Europe and Asia, to Constantinople, during the years 1809 and 1810*, Λονδίνο, 1813, σ. 225 - 6, 586, καὶ K. Mendelsohn-Bartholdy, *Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος... μτφρ. Ἀγγέλου Βλάχου, Ἀθήνα 1873, Μέρος Α'*, σ. 248 ἀπὸ ἀφήγησιν τοῦ λόρδου Byron.

φεται για να φωτίσει και να τονίσει το αυξημένο ενδιαφέρον, την ιδιαίτερη ευαισθησία του Άνδρέα Ζαΐμη απέναντι στα πνευματικά πράγματα της εποχής. Ός «λίαν φιλιαναγνώστης» χαρακτηρίζεται από τον Γούδα· για «έπιμελή ανάγνωση» μᾶς μιλάει ὁ Αἰνειάν. Εὐλογο, λοιπόν, προβάλλεται τὸ ἐρώτημα, ποιὰ στάθηκε ἡ ὑποδομὴ στὴ μόρφωσή του, σ' ἓναν τόπο μάλιστα, ὅπως ἡ Κερπινή, ὅπου οἱ προϋποθέσεις τῆς παιδείας δὲν παρουσιάζονται ιδιαίτερα εὐνοϊκές.³³ Ἡ ἀπάντηση βρίσκεται στὸ ἄμεσο οἰκογενειακὸ περιβάλλον, στὸν πατέρα του, στοὺς οἰκοδιδασκάλους. Ἐχοντας γευθεῖ τὰ ἀγαθὰ τῆς παιδείας ὁ Ἀσημάκης Ζαΐμης - μαρτυρεῖται ὅτι σπούδασε στὴν Πίζα — θέλησε αὐτὸς μὲν νὰ ἐκπαιδεῖται, ὅπως κάλλιον ἐδύνατο τὰ τέκνα του καὶ εἰς ἄλλους πολλοὺς νὰ ἐμπνεύσει τὸ αὐτὸ αἶσθημα... Τὰ δὲ τέκνα του δὲν ἤρκειτο μόνον νὰ διδάσκωσιν οἱ διδάσκαλοι, ἀλλὰ καὶ αὐτοπροσώπως ἑδᾶπανα τὸ πλεῖστον τοῦ χρόνου του, ὅτε μὲν διδάσκων αὐτὰ, ἄλλοτε δὲ ἐρευνῶν περὶ τῆς ἐπιδόσεώς των». *34* Ζώντας, λοιπόν, σ' ἓνα περιβάλλον ὅπου ἡ παιδεία λογιζόταν ὡς ὑψιστὸ ἀγαθὸ, μὲ τὴν βοήθεια τῶν δασκάλων καὶ τῆς φροντίδας τοῦ πατέρα του, ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης θὰ διαμορφώσει, σὲ πολὺ νεαρὴ ἡλικία, ιδιαίτερη διάθεση πρὸς τὴ μάθηση. Ἀναλαμβάνοντας ὁμοίως, ἀπὸ πολὺ νωρὶς — μόλις στὰ 16 του χρόνια — τὰ καθήκοντα τοῦ προκρίτου, δὲν θὰ μπορέσει νὰ ἀκολουθήσει συστηματικὲς σπουδές, ὅπως ἔγινε στὴν περίπτωση τοῦ μικρότερου ἀδελφοῦ του, τοῦ Ἰωάννη.³⁵

33. Τὸ σχολεῖο τῆς Κερπίνης καταστράφηκε στὴν ἐπανάσταση τῶν Ὀρλώφ. Ἀργότερα, στὰ 1830 οἱ κάτοικοι ζητοῦν ἀπὸ τὴν Κυβέρνηση νὰ συσταθεῖ σχολεῖο καὶ νὰ σταλοῦν δάσκαλοι, πβ. Τρ. Ε. Εὐαγγελίδης, *Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, τ. Α', Ἀθήνα 1936, σ. 359, καὶ σ. 335 - 336 γιὰ τὸ σχολεῖο τῶν Καλαβρῶτων καὶ τὸν Προκόπιο Οἰκονόμου ἀπὸ τῆς Κυθωνίας ποὺ ἦταν οἰκοδιδάσκαλος τῆς οἰκογένειας Ζαΐμη καὶ κατὰ τὸ 1829 διόρισθηκε στὸ σχολεῖο τῶν Καλαβρῶτων.

34. Ἄν. Γούδας, *δ.π.*, σ. 344.

35. Μαρτυρίες γιὰ τὴν «ὑπεροχὴν τῆς παιδείας» τοῦ Ἰωάννη Ζαΐμη, τὴν ἐπικοινωνία του μὲ τοὺς κύκλους τῶν λογίων τῆς εποχῆς, τὸ μεράκι του γιὰ πρόσκτηση βιβλίων ὑπάρχουν ἀρκετές. Ἦδη στὰ 1815 τὸν βρίσκουμε νὰ ἔχει ἐπαφὴς μὲ τὸν Παναγιώτη Σοφιανόπουλο καὶ τὸν βηλαρικὸ κύκλο (βλ. παρακάτω σημ. 38). Στὰ ἀμέσως ἐπόμενα χρόνια, (1817 - 1819), τὸν συναντᾶμε ὡς συνδρομητὴ σὲ τρία «λόγια » βιβλία, γιὰ περισσότερο ἀπὸ ἓνα ἀντίτυπα (βλ. Φίλ. Ἡλιοῦ, *Τὸ ἀναγνωστικὸ γοῦδὸ στὰ χρόνια τοῦ Διαφωτισμοῦ : οἱ Συνδρομητές*, τ. Α', ἀρ. 3697, ὑπὸ ἐκτύπωση. Γιὰ ἄλλα μέλη τῆς οἰκογένειας Ζαΐμη βλ. ἀρ. 3695, 3696, 3698) καὶ ὡς συνεργάτη τοῦ περιοδικοῦ *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*. Στὸν τόμο τοῦ 1820, σ. 403 - 411, δημοσιεύεται ἡ «Διατριβὴ τοῦ περιφημοῦ Goguet [Ἄντ. Υἱὸς Goguet] περὶ τῶν ὀνομάτων τῶν Πλαγητῶν», μεταφρασμένη ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Ζαΐμη (πβ. Ἐμμ. Ν. Φραγκίσκος, *Τὰ ἑλληνικὰ προεπαναστασιακὰ περιοδικὰ. Β'* «Ἐρμῆς ὁ Λόγιος», 1811 - 1821, Ἀθήνα 1976, σ. 83, Κέντρον Νεοελληνικῶν Ἑρευνῶν/ΕΠΕ, ἀρ. 20). Ὅσο γιὰ τὴ δίψα του ν' ἀποκτήσει βιβλιοθήκη, μπορούμε νὰ παρακολουθήσουμε τῆς ἐνέργειάς του ιδιαίτερα κατὰ τὴ διάρκειά τῆς ἀποστολῆς του στὸ Λονδίνο, ὡς μέλους τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Δανείου· ἐνέργειες ποὺ ἔφτασαν μάλιστα ν' ἀποτελέσουν κι αὐτὲς ἀντικείμενο ἐπικριτικοῦ σχολιασμοῦ. Ἄν ὁ Ἀνδρέας Λουριώτης, πηγαίνοντας στὸ Παρίσι,

Κι αὐτὴ ἡ στέρηση ἐνδέχεται νὰ τοῦ δημιούργησε κάποια αἰσθήματα μειο-νεξίας στὸ παιδευτικὸ ἐπίπεδο. Ἔτσι, ἴσως, μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ ἡ κάπως ὑπερτονισμένη ἀπὸ τοὺς συγχρόνους του βιογράφους ἔφεσή του πρὸς τὸ διάβασμα, μαρτυρία καὶ πληροφόρηση ποὺ προέρχονται, ἄλλωστε, ἀπὸ δικές του ὑποδείξεις.³⁶

Μὰ ἡ ἐξέταση γύρω ἀπὸ τὴν μόρφωση τοῦ ἀτόμου καὶ ἡ προσπάθεια νὰ ἀναλυθοῦν τὰ κίνητρά του, ἔρχεται ἀπὸ ἄλλη σκοπιὰ νὰ ἐπιβεβαιώσει ἐκεῖνο ποὺ πιστοποιεῖ, ἀπὸ τὴν δική της ὀπτική, ἡ ἀρχαία ὀνοματοθεσία ὅπως τὴν ὀρίσαμε παραπάνω. Ἀνεξάρτητα, λοιπόν, ἀπὸ τὸν βαθμὸ παιδείας, οἱ ἐπιλογές ποὺ κάνει ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης παρουσιάζονται ἄμεσα συσχετισμένες μὲ τὶς μεταβολές ποὺ συμβαίνουν στὸν ἐθνικὸ καὶ κοινωνικὸ βίον, στὰ χρόνια τῆς προετοιμασίας τοῦ Μεγάλου ξεσηκωμοῦ. Ὅμως, ἡ μελέτη τῆς συμπεριφορᾶς ἐνὸς ἀτόμου ἐνδιαφέρει τὴν ἱστορικὴ ἔρευνα στὸ μέτρο ποὺ τὸ ἄτομο ἐκφράζει τὴ συλλογικὴ νοοτροπία, τὶς στάσεις καὶ συμπεριφορές τῆς κοινωνικῆς ὁμάδας στὴν ὁποία ἀνήκει. Ἔτσι καὶ τὸ συγκεκρι-

δέχεται νὰ διεκπεραιώσει τὶς «παραγγελίες» τοῦ Ἰω. Ζ., (βλ. Λουκία Δρούλια, «Γύρω στὶς πρῶτες σολωμικὲς ἐκδόσεις καὶ μεταφράσεις», *Μνημόσπονον Σοφίας Ἀνωτατῆς Βενετίας* 1974, σ. 388, σημ. 5) ὁ Ἰω. Ὀρλάνδος, καθὼς τὸν ἀντιμετωπίζει καὶ ὡς «ἀπεσταλ- μένον ἀπὸ τὸ ἐναντίον μας μέρος», δυσανασχετεῖ κι ὀλοένα τὸν μέμφεται : «Αὐτός, ἀδελ- φέ, ἦλθε διὰ νὰ ἐνδυθῆ, νὰ γλεντίσῃ, νὰ σπουδάσῃ, νὰ κάμῃ βιβλιοθήκην καὶ ὅ,τι ἄλλο δυναθῆ, μὲ τοὺς ξένους κόπους», (ἐπιστολὴ Ἰω. Ὀρλάνδου πρὸς Γ. Κουντουριώτη, 28 Ἰουλίου 1824, *Ἀρχαῖα Λαζάρου καὶ Γεωργίου Κουντουριώτου 1821-1832 δημοσιευ- ὄμενα ἐπὶ Ἀντ. Αἰγροῦ*, τ. Γ', Ἀθήνα 1922, σ. 65. Παρόμοιες αἰτιάσεις διατυπώνονται καὶ σὲ ἄλλες ἐπιστολές, βλ. λόγου χάρι *ἔ.π.*, σ. 126, 226, 319). Τέλος, ἀναφορικὰ μὲ τὶς σπουδὲς τοῦ Ἰω. Ζ. στὸ ἐξωτερικὸ ἢ πληροφόρησή μας εἶναι ἀκόμα λιγοστὴ. Δύο μνεῖες ποὺ ἀφοροῦν σ' ἕναν νέο Ζαΐμη δὲν βοηθοῦν νὰ ταυτιστεῖ μὲ βεβαιότητα τὸ πρόσωπο καὶ γιατί δὲν σημειώνεται βαπτιστικὸ ὄνομα καὶ γιατί ἀπέχουν χρονολογικὰ μεταξὺ τους. Περιορίζομαι λοιπόν ἐδῶ νὰ τὶς παραθέσω χωρὶς νὰ προχωρήσω τώρα σὲ λεπτομερέστερη ἐπεξεργασία τους. Ἡ μία μνεῖα προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Κοραῖ, ὁ ὁποῖος στὰ 1813 γράφει μὲ δυσφορία στὸν Ἀλέξανδρο Βασιλεῖο ὅτι ὁ «Ζαῖμ Ζαΐμογλου (πουλός)» τοῦ ἀπευθύνει συνεχῆ γράμματα καὶ ζητᾷ ἐπιμονῇ νὰ λάβει ἀπάντησιν (πβ. Ἀδαμάντιος Κοραῖς, *Ἀλληλογραφία*, ἔκδ. ΟΜΕΔ, τ. Γ', Ἀθήνα 1979, σ. 236, 238, 252). Ἡ δευτέρα περιλαμβάνεται σ' ἐπιστολὴ τοῦ Δημ. Μόστρα πρὸς τὸν Φάτιο Σωτήρη (7/19 Αὐγ. 1822), ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὰ ἀναγκαῖα ἐξοδα ἐνὸς σπου- δαστῆ στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Βολωνίας. «Ἠρώτησε», γράφει, [ὁ Δεσπότης, δηλ. ὁ μητρο- πολίτης Ἰγνᾶτιος] τὸν Ζαΐμην πόσα ἐξώδευεν εἰς Βονωνίαν, καὶ τὸν εἶπε δεκαοκτῶ μονέ- δας, καὶ ὅτι μὲ εἴκοσι μονέδας ἡμπορεῖ τις νὰ ζῆσῃ καλὰ, καὶ νὰ κάμῃ καὶ κἀνὲν φόρεμα). (βλ. Ἀρχεῖο Μόστρα, ΓΑΚ, Κ 125, τχ. Ε').

36. Βλ. ἐδῶ σημ. 30. Γιὰ τὴν μόρφωση τοῦ Α.Ζ. ἔχουν διατυπωθεῖ ἀντιφατικὲς ἀπό- ψεις. Ὁ Ε. Ι. Μάλαινος στὴν *MEE* σημειώνει ὅτι «ἔστρεφετο μεγάλης μορφώσεως», ἐνῶ ὁ Π. Σινόπουλος, *Ἀνδρέας Λόντος*, Μέρος Α', 1789 - 1824, Πειραιᾶς 1927, σ. 21 τὸν ἀπο- καλεῖ «λογιάτατον», κρίνοντας ἀπὸ τὴν ἔκφραση «πρὸς Διὸς τοῦ φίλιου» ποὺ χρησιμο- ποιεῖ σ' ἐπιστολὴ του.

μένο μας παράδειγμα μπορεί να χρησιμεύσει ως ένδειξη για τις συντελούμενες μεταλλαγές.

Ἐνδειξη, ὥστόσο, ἡ ὁποία στή μορφή αὐτή, μοιάζει ν' ἀποτελεῖ ξεχωριστό, μεμονωμένο δείγμα στό χώρο τῆς ἡγετικῆς ομάδας στήν Πελοπόννησο.³⁷ Ἄν, ἀπό μόνη της, δέν ἐπαρκεῖ γιά νά τεκμηριώσει γενικότερα φαινόμενα ἀλλαγῆς, συνδυαζόμενη μέ ἄλλες μαρτυρίες διαφωτισμοῦ — τὰ ἐνδιαφέροντα, λόγου χάρι, τοῦ Ἀνδρέα Λόντου, τοῦ Ἀνδρέα Καλαμογδάρτη καί τοῦ Θεοχάρη Ρέντη γιά τὸ θέμα τῆς γλώσσας καί τῆ σχετικῆ ἐπικοινωνία τους μέ τὸν Βηλαρά³⁸ — μπορεί κάπως πιό εὐγλωττα νά φωτίσει τίς διαφοροποιήσεις πού παρατηροῦνται, κατὰ τῆ χρονικῆ ἐκείνη στιγμή, στήν παραδοσιακῆ κοινωνία τῶν προκρίτων. Ἐξάλλου, ἐντοπισμένη στήν Ἀχαΐα, παρουσιάζει μιὰ παρέκκλιση πού εὐκόλα μπορεί νά ἐρμηνευθεῖ καί ἀπό τὰ ἄλλα, τὰ παράλληλα ἱστορικά φαινόμενα πού συμβαίνουν στήν περιοχῆ. Οἱ ἀδξημένες ἐμπορικῆς δραστηριότητες, ἡ ἐμπορευματοποίηση τῆς παραγωγῆς, ἡ συγκέντρωση τοῦ πελοποννησιακοῦ ἐμπορίου, στό μεγαλύτερό του ποσοστό, στήν Πάτρα,³⁹ ἔδρα τότε ὄλων τῶν ξένων προξενεῶν — θυμίζω ἀκόμα ἐδῶ τῆ συμμετοχῆ τοῦ Ἀνδρέα Ζαΐμη σέ ἐμπορικῆ ἐταιρεία, στήν Πάτρα τὸ 1814⁴⁰ — προκαλοῦν τροποποιήσεις στόν οἰκονομικὸ τομέα, μέ τίς ἀντίστοιχες συνέπειες στήν κοινωνικῆ καί πνευματικῆ ζωή. Εἶναι φυσικό, λοιπόν, οἱ ἐκπρόσωποι τῆς νέας γενεᾶς, ἄνθρωποι γύρω στὰ εἰκοσιπέντε τους χρόνια, ἔχοντας ὑποδομὴ δεκτικῆ, νά ἐπηρεάζονται ἀμεσότερα ἀπὸ τίς ἀλλαγές καί νά μετέχουν ζωηρότερα στίς νέες διαδικασίες.

37. Καί ἐδῶ μιὰ πρώτη ἀναζήτηση πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτῆ δέν παρουσιάζει ἐμφανεῖς διαφοροποιήσεις στήν ἐθμικῆ παράδοση. Δειγματοληπτικὰ ἀναφέρονται οἱ οἰκογένειες τῶν Δεληγιάννη, Σισίνη, Νοταρά, Μαυρομιχάλη ὅπου ἡ καθιερωμένη συνήθεια παραμένει ἀναλλοίωτη. Φυσικὰ ἡ τεκμηρίωσή μας δέν εἶναι καθόλου ἐξαντλητικῆ.

38. Ἰωάννου Οἰκονόμου Λαρισσαίου, *Ἐπιστολαὶ διαφόρων...*, σ. ρλβ' - ρλγ'. Στὸν ἴδιο κύκλο ἐντάσσεται καί ὁ Ἰωάννης Ζαΐμης ὅπως φαίνεται ἀπὸ ἐπιστολῆ τοῦ Παναγιώτη Σοφιανόπουλου ἀπὸ τὸ Σοποτό, 3 Μαΐου 1815, στὸν Θεοχάρη Ρέντη στήν Κόρινθο ὅπου γίνεται μακρὸς λόγος γιά γλωσσικὰ θέματα, ὁ.π., σ. 226.

39. Πβ. Βασίλης Κρεμμυδάς, *Συγκυρία καί ἐμπόριο στήν προεπαναστατικῆ Πελοπόννησο, 1793 - 1821*, Ἀθήνα, Θεμέλιο, 1980, σ. 60.

40. Λουκία Δρούλια, «Ἡ ἐμποροεταίρεια» τῶν ἀδελφῶν Ζαΐμη, Παν. Χειλόπουλου καί Σπ. Κανέλου, Πάτρα 1814 - 1816», ἀνάτυπο ἀπὸ τὰ *Πρακτικὰ τοῦ Β' Διεθνoῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν*, Πάτραι 25 - 31 Μαΐου 1980, τ. Γ', Ἀθήνα 1981 - 1982, σ. 371 - 379.

ΤΟ ΕΓΓΡΑΦΟ

Δίφυλλο 0,22 × 0,19

φ. 1r

- 1813: 18 *μαιου έσταιφανωθήκαμε*
1816: 22 *ήανουαρίον έγενηθι ή κατήνα ήμε
ρα σαβατω εις τής πενται ήορα την
όποια έβατησεν όδεσπότης*
1817: 1 *ήανουαρίον έγαινηθι ήαντηροπι ήμε
ρα δευταιρα την όποιαν έβατησεν
όθηωστης κέρπαναγιοτακίς*
1819: 21 *φευροναρίον έγενήθι ήανδρομάχη ήμέ
ρα παρασκεβη την όποι/αν
έβατησεν όκυρπαναγιοτακίς | φλόκας*
1820: 6 *μαι(ου) έγενηθι όηοάνης θρασιβούλης
ήμέρα πεμπτη τόν όποίων έβαπτη
σεν όδεσπότης*
1822: 29 *όκτωβρί(ου) έγενοιθη όθρασι/βούλος
ήμερα κυριακί*

φ. 2v

(χειρόγραφη σημείωση Θρασυβούλου Ζαΐμη :)
Δηξιαρχικαί σημειώσεις αδελφών Ζαΐμη